

BÁNYAI JÁNOS

Újvidék
Radnička 31.
daada@sezampro.rs

VERS ÉS EMLÉKEZET *Lator László*

Poems and Remembrance
László Lator

Lator Lászlónak *A megmaradt világ* című emlékezéseket tartalmazó könyve közvetlenül fogalmazza meg „vers és emlékezet” kérdését, és a kérdés megfogalmazásával azonnal választ is ad, mégpedig saját költészetének példáival, azzal, hogy a versbe milyen emléknymok, milyen felidézhető tartalmak nyomultak be az írás, a vers megírásának néha ihletre hallgató, néha költői feladatot teljesítő hatására.

Kulcsszavak: Lator László, emlékezés, vers és emléknymok, szó és az emlékezetben rögzült látvány, feladatvers, az emlék múltja és a megírás jelene, forma és emlékezet, életrajz és verselés.

Lator Lászlónak az Európa Könyvkiadó gondozásában megjelent *A megmaradt világ* című emlékezéseket tartalmazó könyve két részből áll. A *Visszajátszás* címet viselő első részben önéletrajzi fejezetek olvashatók, és többször a történések megjelenése a versben, a másokban, a *Zsinórpadlás* címűben emlékezetes Lator-versek, a *Hogy felelhessen valamit*, a *Holtág*, *A kezdet*, a *Héraklius Gloss töprengései*, a *Nyárvég*, a *Szarvasbögés* és a *Mikor kormozva csonkig égnek* életrajzi és élményi előzménye található. A saját vers elemzéseinek látszanak ezek az írások, holott nem azok. Illetve csak annyiban azok, hogy egy-egy saját versről szólva Lator saját poétikáját fogalmazza meg. Ars poetica-szerű írások ezek, nem igazi verselemzések, legfőképpen nem szakszerű interpretációi a verseknek. Néhány, a könyvben szóba hozott versét olvastam, érteni is véltem, egyről-kettőről beszéltem is már, s most, megismerve a versek életrajzi és élményi hátterét, lehet, hogy

másként beszélnek egy-egy versről, ami persze nem egészen biztos. Hiszen ahogyan mondani szokás, több olvasata lehetséges a versnek, még akkor is, ha maga a költő kínálja fel az egyik olvasatot, ahogyan könyvének első részében többször, második részében közvetlenül, Lator László is teszi.

Emlékezéseiben Lator arról beszél, hogy miről ismerhető fel a jó vers. Arról, hogy min múlik, jó-e a vers, vagy sem. Valójában arról, hogy a költőnek, mint mindenki másnak, vannak tapasztalatai meg élményei, vannak ismeretei, álmai és emlékei, ám nem ezen múlik a vers értéke, „hanem – írja – azon, hogyan tudja az ember áthévíteni, különféle trükkökkel, képekkel, jól megvillanó társításokkal, nem rendes helyükre tett, váratlan jelentéstöbbletet nyerő szavakkal, a szabályostól akár elütő, meg-megtört, mégis mértani mondat szerkezetekkel, egyszóval, az anyag megformálásával, azt a valamit, amit versnek szánunk”. A többszörösen összetett mondatnak, ennek a „mértani mondat szerkezet”-nek kulcsszava az „áthévíteni”. Az értelmező kéziszótár a szónak két jelentését rögzíti, az egyik azt mondja, hogy „valamit minden részében erősen átmelegít”, a másik, hogy „heves érzelemmel tölt el”. Lator a szónak mindkét jelentését érvényesíti, illetve mindkét jelentés kiolvasható hosszú mondatából. Amely ars poeticájának nagyon tömör megfogalmazása. A vers építőelemei, a trükköktől a váratlan nyelvtani és jelentéstani fordulatokon át a mondat szerkesztésig, azért vannak, hogy „azt a valamit, amit versnek szánunk” erősen áthévítsék, illetve erős érzelemmel töltsék fel. Megfigyelhető, hagyományos poétikai fogalmakat, olyanokat, mint ritmus és rím, versmérték és jól hangzás, nem említ Lator, ezek közé legfeljebb a kép sorolható, de a mondat ennek is a szokásostól eltérő jelentést ad, hiszen közvetlenül a „különféle trükkök” után mondja, amivel a költői cselfogások és fortélyok közé sorolja. És hogy valójában ott is van a helye, arról Lator emlékezései több helyen szólnak, igazából mindazokon a helyeken, ahol emlékképeket szembesít a versekben megjelenő képekkel. Részletesen írja le egy-egy gyerek- vagy serdülőkori emlékét, ami alig átalakítva került a versbe, ám éppen a megformáltság folytán ki is került eredeti meghatározottságából, azaz valami mást is mond, esetleg elvontabbat, általánosabbat, magasabbat, mint amit az élmény eredetileg jelentett. Több szempontból is fontos megfigyelés ez. Részint azért, mert egészében a megformálásra bízta a vers „áthévitését”, részint pedig azért, mert immár az emlékezetből előhozott és verssé formált szöveget többértelművé teszi, megengedi a versnek mint versnek az olvasását és befogadását. S milyen fontos szó az is, hogy valami, amit versnek „szánunk”. A „szán” igének sok jelentése van, ezek közül Lator László a folyamatos cselekvést, ezzel együtt a bizonytalan kimenetelű cselekvést hozza felszínre, mert amit valaminek szánunk, nem biztos, hogy az lesz, aminek szántuk. A bizonytalanság épül be tehát Lator László

ars poetica-szerű mondatába, s ez a bizonytalanság tényleg nehezen oldható fel, s feloldása nem is az értelmezhetőségen, az egy- vagy többértelmű jelentésre való „lefordítás” nyomán dönthető el, hanem aszerint, hogy a befogadó mennyire és miben érzékeli áthevítettnek a versnek szánt nyelvi formát.

Arról sem kell azonban megfélekedni, hogy bármennyire is „csinálja”, sok-sok részből és elemből rakja is össze a költő a versnek szánt szöveget, a vers „magát is alakítja”. Erről a különös történésről Lator László több helyen is szól. Többször írja meg, hogyan született, milyen emlék- és élményanyagból a vers, de sohasem áll meg a tények közlésénél, hanem túlmutat a közvetlen verselőzményen, s hogy túlmutathat rajta, az éppen annak köszönhető, hogy a vers „magát is alakítja”, sokszor nem várt és nem tervezett irányt vesz, sokszor máshol köt ki, mint ahová kihajózott, azaz éli a saját életét, már-már függetlenül és egészében önállósodva. Azt mondja Lator László egy helyütt a könyv első, emlékező részének legszebb fejezetében, a *Határon* címűben, amely éppen az azonos című vers genezisét adja elő, hogy „mindig is úgy képzeltem, hogy ha világunk egy-egy darabját úgy sikerül, ha csak néhány vonással is megrajzolva, beletenni a versbe, hogy előhívja emlékezetünkben a fogható, látható eredetét, olyan tágas, gomolygó, sokértelmű jelentéstartománya támad, mint az érzékeinkre zúduló matéria változatos, sugallatos formáinak”. Itt most ismét, kimondatlanul is, az „áthevítésről” esik szó, mert mit is jelenthetne mást az „ézekeinkre zúduló matéria”, mint az érzékeink, ne féljünk kimondani, „szépérzékünk” áthevítését a versnek szánt szöveggel. De itt még nincs vége Lator László gondolatmenetének. Így folytatódik: „Miért ne lehetne a versnek a versindító alkalomtól-alkalmaktól, többnyire csak nekem ismerős áramtelepétől elszakítva önálló élete?” Majd hozzáteszi még, hogy „a vers genezisével, egy régmúlt kor részleteivel csak közvetve ismerős olvasónak viszonylag szabad tere van”. Majd, most már a *Határon* című versről szólva, így ír: „A szabadabb értelmezés felé terelheti az is, hogy ezt a lázasan személyes történetet, ösztönösen, harmadik személyben írtam meg, jobban esett eltávolítani magamtól, s így, talán, többfelé is kinyitni a *Határon*-t.” Ezután a versnek nem elemzése, hanem leírása következik, mindannak számba vétele, amiből a vers felépült. S a versindító közvetlen előzmény, annak a történetnek a leírása, hogy a fogolytáborokat megjárt, alig nagykorú Lator László, gyermekkorának helyszínéről, Kárpátaljáról, ahová családi hagyományai kötötték, hogyan, milyen segítségekkel és milyen szerencsével jutott át az akkor már szovjet megszállás alatti Kárpátaljáról, Románián keresztül, Magyarországra, választott hazájába. Ennek a részletesen elmondott határátlépésnek nyomai ott vannak a versben, egy-egy az olvasó által költői képnek vélt látvány mögött megélt tapasztalat rejlik, ám ki is szabadult a vers ebből a háttérből, mégpedig megformáltsága

folytán, a versnek szánt szöveg elrendezésével, Latornak azon meggyőződéssel, hogy „a vers tömör testét nemegyszer éppen a más-más természetű anyagok összejátszása teremti meg, az ide-oda csúszkáló megvilágítás”. Az olvasó, ha nem ismeri, vagy csak részben ismeri a vers élményi háttérét, másfelől is elindulhat a vers irányába, s ez a másfelől nem jelent se többet, se kevesebbet, csak annyit, hogy a vers poétikai anyagának elrendezésével szembesülve a szöveget versként érti, a versről mint versről beszél, miközben, ha homályosan is, kimondatlanul, átérzi a vers személyes indíttatását és háttérét, mégpedig nem is annyira a közvetlen életrajzi tények ismeretében, mint inkább a vers hevületének, a vers forráságának érzékelésével.

A *Mikor kormozva csonkig égnek* című versről szóló írása ezekkel a szavakkal kezdődik: „Ha nem is olyan közvetlenül, szembeszökően, mint a *Nyárvég*, Füredhez kötődik egy tíz évvel korábbi versem, a *Mikor kormozva csonkig égnek* is. Csak én tudhatom, hogy szinte egész anyagát, ide-oda járó áramait abból a kisvilágból vettem. Hol egyszerűen csak leképezése a nekem önmagában is valami (néha homályos) jelentést kínáló mintának, hol átrajzolása egy-egy látványdarabnak. A láthatóan-foghatóan anyagszerű és elvont-anyagtalan határvidékén emelkedik-ereszkedik.” Arról beszél Lator László, hogy a szóba hozott versnek minden eleme, azaz minden szava és képe valami láthatónak, érzékelhetőnek, tapinthatónak lenyomata a versben; nincs semmi a versben, ami nem lett volna ott, abban a kisvilágban, a füredi kisvilágban, a Balatonon, amit Judittal, „bőrünkkel, húsunkkal, idegeinkkel” szenvedélyesen szerettek. Kisvilágnak mondja Lator László a füredi világot, ám ez a kisvilág, annak részletei és darabjai, amikor a versbe kerülnek, amikor – ez is Lator szava – befészkelnek a versbe, akkor már mást is jelentenek, magasabbat és elvontabbat, teltebbet és – ne tagadjuk – homályosabbat. A szó és a kép, bár leképezése a kisvilágnak, el is szakad eredeti helyétől, elszakad látható anyagszerűségétől, és a poétika részévé válik, s innen kezdődően már nem önmagát mondja, nem is önmagát jelenti, hanem valami homályosan mást, valamit, amit jelentésnek mondunk, s amit néha leírni is képesek vagyunk, elesett olvasói a versnek, akik nem tudhatjuk azt, amit csak a költő tudhat, ezt Lator hangsúlyozza is, mondván, „csak én tudhatom”. A költő senkitől sem várja el, hogy a versben a verset megelőző vagy éppen a vers írásával egyidejű kisvilág minden részletét ismerje, és ha ezt nem várja el, nem is várhatja el, mert csak ő maga tudhatja, hogy a versnek minden szava mögött a kisvilág valóságdarabja rejlik, akkor voltaképpen szabad teret ad az értelmezésnek, a megértés folyamatainak. Ezáltal válik bizonyítottá, hogy az értelmezés és a megértés műveletei nem a vers előzményeire vannak utalva, nem magára a kisvilágra, ami a vers előzménye lehet, hanem a versre, és eközben nem baj, ha az értelmezés és a megértés más irányba vezet, mint amilyen irányból a költő megszólalt. A vers és a:

előzményei, ha mégannyira valóságűek is, ha mégannyira egy megélt kisvilág részletei és darabjai, látványai és képei, nem magát a kisvilágot mutatják, nem ennek a világnak a részleteit és jelenségeit, hanem a verset mutatják, a vers poétikai sajátosságait, a vers versszerűségeit, mert a vers éppen ezek útján szólítja meg befogadóját, még akkor is, ha részleteiben felismerhetővé válnak a valóságdarabok, még akkor is, ha a költő elárulta és elbeszélte a vers előzményeit. Joggal következik ebből a kérdés, vajon jobban értjük-e Lator László verseit, és éppen azokat a verseket, amelyeknek látható, tapintható, érzékelhető előzményeit maga a költő mondta el, mégpedig úgy, hogy egy-egy csupán képek, akár még álmokképek is vélt vagy éppenséggel fikciónak tartott szókapcsolat forrása, minthogy a költő elmondta azt, amit csak ő maga tudhat, valamely valóságdarab.

De álljunk meg most egy pillanatra annál a sokszor felvetett és még többször megfogalmazott kérdésnél, hogyan készül, születik, keletkezik a vers. Lator László erre a kérdésre is, saját példáját említve, választ ad. *A Hogy felelhessen valamit* című versének keletkezéstörténetét mondja el, s eközben igencsak lerántja a leplet azokról a tévhitekről, hogy a vers valamely ihletett pillanatban, mintegy magából következően, majdhogynem a költői kéz és elme részvétele nélkül születik. Arról beszél ennek a versnek a születéséről szólva, hogy „nem éreztem ellenállhatatlan kényszert, hogy megírjam ezt a verset. Nem jött rám az írhatnék, a lázas önkívület, az úgynevezett ihlet. (Nem mondom, hogy a versíráshoz nem kell valami ilyesmi, a tudat szakaszos kikapcsolása, féléber gomolygása.) Egyszerűen csak írni akartam valamit, talán valamelyik folyóiratnak, de leginkább azért, hogy a békéscsabai könyvtár, azt hiszem, Fodor Bandi kezdeményezésére, zárt bibliofil sorozatban 1976-ban kiadott vékony versgyűjteményem, *Az egyetlen lehetőség* után egy igazi könyvre való írásom összegyűljön. (...) Szóval házi feladatot készültem fogalmazni, fogalmam sem volt róla, miről fog szólni. Nem mondom, szebben hangzana, hogy ez vagy az kikíváncozott belőlem, vagy hogy elkezdett bennem motoszkálni egy sor, valami töredék (ez többünkkel elő-előfordul), és abból a bizonytalan-iránytalan kezdeményből bomlott ki aztán az egész. De feladatverset írni azért nem olyan nagy szégyen.” Majd így folytatja: „Kiköltöztem hát az erkélyre, magam elé tettem az ócska Kappel írógépet. (...) *A Hogy felelhessen valamit*, az én gyakorlatomban elég szokatlanul, az első sorral kezdődött, abból kellett eljutnom valahova. Ez a *tavaszc felé, tavasz felé* meglehetősen vacak versindítás. Talán éppen tavasz volt, azért írtam le jobb híján ezt a semmitmondó, ráadásul, csak hogy kitöltsem a teret, tehetetlenül megkettőzött időhatározót. És ennek a szószaporító nem is mondatnak még formai veszélye is volt: akár felező nyolcasnak is olvashatjuk, és ha annak halljuk, önkéntelenül valami népdalfélébe csúszhatunk. Még jó,

hogy erős benne a jambikus lüktetés, s azt rosszul tűri az ütemhangsúlyos idom. De akárhogy is, ez a jellegtelen hangütés hívhatta elő emlékezetemből a sásvári tavaszokat.” S itt most megállok a versírás történéseit leíró mondatok idézésével, pedig jó volna folytatni, talán az egész bekezdést idézni kellene, s csak annyit akarok hozzátenni, hogy Lator László szemmel láthatóan nem híve, bár nem zárja ki, a versírás önkívületi pillanatait, az ihletettséget sem helyezi lomtárba, maga is megengedi azt, hogy motoszkálni tud a költőben egy-egy verssor vagy kép, ám a maga gyakorlatát említi, azt, hogy valami versen kívüli körülmény, a majd tíz év után megjelenő verskötet lidérce lebegett szeme előtt, meg egy másik konkrét körülmény, a békéscsabai könyvtár kezdeményezése... Külsőnek is mondható ok készítette hát versírásra, és nyomban, amikor leírta azt a szerinte vacak versindító sort, hogy „tavasz felé, tavasz felé” nyomban a verselés szabályait közlő verstanba ütközött, abba, hogy az ütemhangsúlyos vers nem tűri a jambikus lüktetést, holott jól ismerjük a szimultán verset, s innen kezdődően már a vers világába lépett be, hiszen beleütközött a verselés egyik nem is túl szigorú szabályába, és ebből következően már a versre figyelhetett, arra valójában, hogy ez a versíró helyzet milyen emlékeket, a sásvári tavaszok emlékét hozta felszínre...

A kérdés csak az, jobban értjük-e a verset, ha tudunk a forrásairól, az előzményeiről, arról, amiről csak maga a költő tudhat. Maradjon nyitva a kérdés.

Kiadás

LATOR László (2011): A megmaradt világ. Európa Könyvkiadó, Budapest

POEMS AND REMEMBRANCE

László Lator

The author of the paper seeks an answer to those long-standing open questions which endeavour to resolve the arguments concerning the birth of poems and their biographical and experiential background, and comes to the conclusion that a poem's biographical and experiential background does not give, or else it very rarely does, an essential basis for its interpretation and understanding. Approaching a poem from the poetic aspect surely provides a much more convincing standpoint for its interpretation than an experience or biography in its background. We do not understand a poem much better, or perhaps we get a different interpretation, once we have become familiar with the preceding biographical events.

Keywords: László Lator, remembrance, poem and traces of remembrance, word and vision imprinted in the memory, task-poem.